

הארץ האירועים ההיסטוריים והפוליטיים בתקופת המלכים בהוראת נבואות ירמיהו

*"כל נבואה ונבואה לפי צורך השעה והדור והמעשה"¹

ד"ר ציפורה שויצקי
מכללת אורות ישראל

מטרת מאמר זה להדגיש את חשיבות המרכיב ההיסטורי בהוראת הנבואה בבית הספר הממלכתי ובבית הספר הממלכתי-דתי. במדריך למורה בחינוך הדתי² המטרה המרכזית של הוראת הנבואה היא בעיקר במשמעותה הנבואית - נצחית. האיום בחורבן הארץ ובגלות העם בא כדי לזעזע את העם ולהעמידו על האחריות הכבדה הרובצת על עושי הרעה, כאז כן עתה. על השאלה "על מה אבדה הארץ?"³, בא המענה האלוקי: "על עזבם את תורתם"⁴. מכאן ששמירת התורה היא ערובה לקיומנו ולהיאחזותנו בארץ. מחברי התוכנית מדגישים שאין להתייחס לספרי הנבואה כאל נאומים היסטוריים אלא כאל נבואות בעלות תוקף נצחי, ועלינו לשנן לעצמנו ולתלמידינו שרק "נבואה שהוצרכה לדורות נכתבה, ושלא הוצרכה - לא נכתבת"⁵. כלומר, מכל הנבואות שניבאו נביאינו הועלו על הכתב רק אלו שיש בהן צורך לכל הדורות. נבואות ירמיהו נאמרו לא רק לדורו בלבד אלא יש לראותן כנבואה לדורות, והתוכחות על שחיתות חברתית לא דרושות רק בזמנו של ירמיהו אלא גם בזמננו. מחברי התוכנית מעדיפים ללמד את הנבואה תוך הפנמת ערכי היהדות, ולעומת זאת למדד ההיסטורי-כרונולוגי יש משקל מוגבל וחלקי.

אופן הלימוד ופרטי החומר הנלמד בבית הספר הממלכתי שונה מזה של הממלכתי-דתי.⁶ בחינוך הממלכתי-דתי מחברי התוכנית מעדיפים ללמד את הנבואה מבחינה עניינית תוך הבלטת המסר הערכי העל-זמני של אמונה ואחדות ולא לפי סדר היסטורי-כרונולוגי. בתוכנית הלימודים למקרא בחינוך הממלכתי לעומת זאת, התוכנית מדגישה היבטים ספרותיים, לשוניים, היסטוריים וארכיאולוגיים תוך הפיכת הטקסט לכלי חשיבה שאין בו יסוד דתי-אמוני. לדעת המחברים הניתוח הלשוני והספרותי הוא המרכיב העיקרי, והחומר ההיסטורי והארכיאולוגי אינו משולב כחלק אינטגרלי באירועים השונים. מידע היסטורי ותצלומים של ממצאים ארכיאולוגיים מובאים אך ורק לשם המחשת מושגים והבנת הטקסט כמו שהוא. במתכונת זו המורה אינו "מצייר" בעיני התלמיד את הנביא כפוליטיקאי ריאליסטי הסוקר את המצב ההיסטורי לפני שהוא מנבא. התלמיד אינו "שומע" ו"רואה" את חזיונות הנביא דרך תודעת האירועים המדיניים.

הצגת נבואות הנביא ירמיהו כפועל יוצא של אירועים היסטוריים, תוך הבנת תפיסתו ההיסטורית-פוליטית המנוגדת לזו של המלכים, מעמידה בפני הלומד תמונה חיה של התרחשויות. הלומד זוכר בצורה חדה לא רק את המאורע ההיסטורי אלא גם את דברי הנביא הקשורים באותו מאורע.

* רש"י, בפרושו לחולין, קלו ע"א.

² http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Tochniyot_Limudim/MikraMmd/AlYesodi/Kita8

נדלה ב-כב אייר תשע"ט.

³ ירמיהו ט, יא.

⁴ ירמיהו ט, יב.

⁵ בבלי, מגילה יד ע"א.

⁶ http://meyda.education.gov.il/files/Mazkirut_Pedagogit/tanach/TochnitTashat.pdf

נדלה ב-כ אייר תשע"ט

תשלובת זו של המרכיב ההיסטורי על דרכי הלימוד וההוראה בנבואותיו של ירמיהו מעמידה בפני הלומד אתגרי חשיבה בהבנת הנקרא במקרא. התקופה הגורלית בין ניסיון יאשיהו לקוממיות לאומית לבין התערערות הבניין הלאומי בימי החורבן והגלות מתואר באור ברור היוצר אצל הלומד התרשמות עמוקה והבנה רחבה של הנבואות.

ההגייה בעברנו הלאומי והחדרתו בלב הנוער היא צו מוסרי:

אפתחה במשל פי, אביע חידות מני קדם, אשר שמענו ונדעם ואבותינו ספרו לנו, לא נכחד מבניהם לדור אחרון, מספרים תהילות ה' ועזוזו ונפלאותיו אשר עשה, ויקם עדות ביעקב ותורה שם בישראל, אשר צווה את אבותינו להודיעם לבניהם, למען ידעו דור אחרון, בנים יולדו, יקומו ויספרו לבניהם.⁷

המשורר רואה לו לזכות ולחובה לכרוך יחד את העבר והעתיד למען יהיו חלק בלתי נפרד בתודעת הדור החי וגדל בהווה. סקירת קורות העבר למען תשמש דוגמה לדור הגדל בהווה היתה קיימת בסיכומים שנערכו בעל פה קבל עם: "וידבר משה באזני כל קהל ישראל את דברי השירה הזאת עד תומם [...] שאל אביך ויגדך, זקניך ויאמרו לך בהנחל עליון גויים בהפרידו בני אדם, יצב גבולות עמים למספר בני ישראל".⁸ הנוכחים במעמד זה, הם, בניהם ובני בניהם, היו המקור לתודעה ההיסטורית החזקה של הדורות שבאו אחריהם.

דינור⁹ טוען שדברי הנבואה אינם אמצעי להבנת ההיסטוריה, אך הבנת ההיסטוריה תביא את הלומד לתפיסת העוצמה הנבואית וכפי שרש"י כותב: "כל נבואה ונבואה לפי צורך השעה והדור והמעשה".¹⁰ כל נבואה נאמרה בהקשר למאורע היסטורי שקרה במקום ובזמן מסוימים. אם יחסי המקום והזמן אינם מתבהרים, הלימוד מפסיק להיות משמעותי. כיצד יכול הלומד להבין את מלחמות אשור, בבל ומצרים מבלי לזהות את מיקומם הגיאוגרפי ואת ניסיונות ההתקשרות בבריתות של עמי האזור.¹¹

ורגון¹² מסביר בספרו את חשיבות הצד הגיאוגרפי וההיסטורי בלימוד המקרא כמסייעת להבנת המסר המקראי. לדעתו על לומד המקרא ללמוד להכיר ולהוקיר את העיסוק בגיאוגרפיה ובהיסטוריה של ימי המקרא. ההכרה של המציאות הגיאוגרפית וההיסטורית נותנת משמעות להבנת הכתובים.

סוקול מתאר את הפרשן הדתי-מודרני הנעזר בלימוד המקרא במרכיב ההיסטורי:

He understands that the text and its author is the product, at least in part if not in whole, of certain social forces as well [...], if this modern belief in the religious significance of the text is a belief that the text is a human record of

⁷ תהילים עח, ב-ו.

⁸ דברים לא, ל – לב, ח.

⁹ ב"צ דינור, "הסיטואציה הנבואית קביעתה וערכה בהבנת דברי הנבואה ומשמעותה כמקור היסטורי", במקרא ובדורותיו מחקרים ועיונים. מוסד ביאליק, ירושלים תשל"ז, עמ' 189-196.

¹⁰ רש"י (לעיל הערה 1).

¹¹ מלכים ב י"ז, ג-ו: אחז מלך יהודה, מבקש עזרת אשור נגד מלך ישראל ומלך ארם. בסופו של דבר אחז משתעבד לאשור השתעבדות מדינית והשתעבדות דתית; מלכים ב י"ח, כא: הושע בן אלה מבקש עזרת מלך מצרים נגד מלך אשור. מלך אשור מגלה את ישראל; מלכים ב כ, יב-יז: חזקיהו בוטח במלך מצרים שיבוא לעזרתו נגד מלך אשור. מלך מצרים לא בא לעזרת יהודה. מלכים ב כ, יז: חזקיהו כורת ברית עם מלך בבל נגד אשור, והנביא ישעיהו מנבא לחזקיהו "הנה ימים באים ונשא כל אשר בביתך, ואשר אצרו אבתך עד היום הזה בבלה לא יותר דבר".

¹² ש' ורגון, "ההיבט הגיאוגרפי וההיסטורי בלימוד המקרא בישיבות תיכוניות", ניב המדרשה, כד-כה (תשנ"ג), עמ' 173-191.

some kind of encounter with the divine, then he would certainly believe that the text is history bound [...] Such diverse thinkers as S.R.Hirsch, Frenz Rosenzweig and Joseph Soloveitchik amongst many others would fit this category.¹³

היהו שיגידו שפירושו האמיתי של לימוד מקרא הוא לא הבנת ההתרחשויות ההיסטוריות כי אם העברת המסר המרכזי של הנבואה. כלומר, הדרישה של הנביא כלפי דורו וכלפי הדורות הבאים רק היא תיחשב לתלמיד כמי ששנה תלמודו והצליח. אפשר להתווכח עם גישה זו ולטעון שהלימוד צריך לכלול את שני הענפים: הפנמת ערכי האמונה הנצחיים של המקרא באמצעות העמקה וניתוח האירועים ההיסטוריים.

היסוד ההיסטורי בנבואות ירמיהו

בחינוך הממלכתי והממלכתי-דתי התלמיד נקלע במקרים רבים למצוקה אמיתית, הוא מחויב ללמוד טקסט שאין לו עניין בו. הוראת הנבואות בתוך מסגרת של סדר היסטורי הגיוני יחד עם הבהרת מאורעות התקופה והדגשת האירועים המדיניים המיוחדים, שעוררו את הנביא לדבר דבריו מצילים את הדברים מסתמיות. נבואות המאורגנות על פי סידרם הכרונולוגי ועל פי המלכים שבימיהם הנבואות נאמרו הופך את הטקסט לכזה ה"מדבר" אל התלמיד, והתוצאה היא שהתלמיד סופג את ערכי היהדות.

ידע על המערך ההיסטורי חשוב במיוחד במקרה של הנביא ירמיהו. הנביא שהיה מעורב בזירה הלאומית ובזירה הבינלאומית בתקופה שבה המזרח הקדום עובר זעזועים קשים. מלכות אשור מתמוטטת, הבבלים והמצרים מתחרים על מילוי החלל המדיני וכיבוש שטחי הפקר שנוצרו כתוצאה מהתמוטטות השלטון המרכזי.¹⁴ ירושלים נסחפת, בלית ברירה, לתוך ההתמודדות הצבאית עד שהיא נופלת קורבן בשנת 586 לפנה"ס שהיא שנת 3338 לבריאת העולם לאימפריה הבבלית.¹⁵ אנו עדים לאחד הפרקים הטראגיים בתולדות עם ישראל. ירושלים נכבשת על ידי הבבלים בחודש תמוז.¹⁶ ובית המקדש נשרף בחודש אב.¹⁷

במשך כל השנים האלה ירמיהו לא חי במגדל שן, הוא חי בתוך עמו ומנסה לשכנע אותם בתוכחותיו. ירמיהו הוא גם נביא לגויים וכאשר מגיעים שליחים מטעם מלכי הסביבה לירושלים להיוועץ בצדקיהו בדבר ההכנות לקראת המרד נגד בבל, מופיע ירמיהו כאשר מוסרות ומוטות על צווארו.¹⁸ הוא מסביר שההיסטוריה העולמית מועצבת בידי האל, ומזמן לזמן הוא מוסר את השלטון לעם אחר וכעת תורו של מלך בבל. הוא מדגיש שרק הגוי אשר יביא את צווארו בעול מלך בבל יחיה.

¹³ M, Sokol, "How Do Modern Jewish Thinkers Interpret Religious Texts", Modern Judaism, Oxford University Press, (Feb.,1993) Vol. 13 No. 1, p. 36.

¹⁴ א. מלמט, ההיסטוריה של עם ישראל: ימי המלוכה – היסטוריה מדינית, תל-אביב תשמ"ב, עמ' 248-251.

¹⁵ E, Shulman, "The Sequence of Events in the Old Testament", Investment Co. of Bank Hapoalim and Ministry of Defense Publishing House, 1987.

¹⁶ ירמיהו נב, ה.

¹⁷ ירמיהו נב, יב-יג.

¹⁸ ירמיהו כז, ג-ח.

ירמיהו מנתח בצורה היסטורית-פרקטית את המציאות המדינית הזמנית: "ואל צדקיה מלך יהודה דברתי ככל הדברים האלה לאמר הביאו את צואריכם בעל מלך בבל ועבדו אתו ועמו וחיו".¹⁹ ורגון מתאר בראיון עם לאה מזור את הבעיה המדינית שירמיהו עומד מולה:

עומד נביא מול חברה שיש בה, לפני חרבן הבית, ויכוח מדיני בין עמדת ירמיהו הנביא החוזה את הכיבוש הבבלי. הוא בטוח שהאויב הבבלי יבוא לאזור ויכבוש את ממלכת יהודה. מולו עומד בראש מפלגה אחרת חנניה בן עוזר, שהוביל קו אקטיביסטי של לאומיות זקופת קומה וביטחון. הוא סבר שהאימפריה הבבלית עומדת ליפול. ירמיהו ניסה להוביל גישה שביקשה לכופף את זקיפות הקומה הזאת לטובת הישרדות ואוטונומיה יהודית תחת שלטון זר. הרגע שבו עומדים שני הנביאים במאבק רעיוני מול המלך הוא רגע דרמטי. מדוע לא הזכיר בעל ספר מלכים את ירמיהו, שהיה נביא דומיננטי בימי מלכי יהודה האחרונים? [...] מצאתי את תשובות המדרשים ולא מצאתי פתרון שהניח את דעתי. באותם ימים התגלגל לידי ספר של יוסף קלאוזנר. הוא העלה סברה, שעורך ספר מלכים היה שייך לקבוצה הרעיונית של חנניה בן עוזר, ומכיוון שירמיהו הוביל רעיון של כניעה, הוא לא הזכיר אתו בספרו אשר ערך. לימים למדתי שיוסף קלאוזנר השתייך פוליטית למחנה הימני, הרביזיוניסטי במדינת ישראל. יש להניח שהוא סבר שירמיהו הוא המקביל למנהיגי ההגנה שכופפו קומתם בפני השלטון הבריטי, ולכן לא מצא אותו ראוי להיכנס לספרו.²⁰

הנביא מצטייר כפוליטיקאי המייעץ למלכים לקבל החלטות מדיניות, אך אין הוא מפריד בין המצב המדיני הקשה והמצב הדתי-מוסרי הלקוי. ירמיהו הבין שגם אם באופן היפותטי יש סיכוי מבחינה מדינית-פוליטית להצליח במרד נגד בבל, על פי חשבון גמול ועונש מרד פירושו איבוד לדעת. מצד אחד ירושלים חרבה משום שמרדו בנבוכדנאצר נגד עצת ירמיהו, אך מצד אחר ירושלים חרבה כעונש על חטאות מנשה ועם ישראל.²¹ הנביא הוא יועץ מדיני המנסה להדריך את העם בעניינים מדיניים ומוסריים.

שמירת הקשר בין ספר מלכים לבין ספר ירמיהו מבהיר את הרצף הכרונולוגי של האירועים ההיסטוריים, והרי הספרים נכתבו על ידי מחבר אחד: "ירמיהו כתב ספרו וספר מלכים וקינוות".²² המחשת ההתפלגות המשפחתית – מפלגתית בירושלים בספרים ירמיהו ומלכים ב מקרב את העבר הרחוק, ומסייע ללומד ליצור בדמיונו את תמונת המקום, הזמן והאנשים שחיו באותו דור.

¹⁹ ירמיהו כז, יא-יב.

²⁰ מלכים ב יא, יא-יב. נדלה ב- י"ד אייר תשע"ט, https://mikrarevivim.blogspot.com/2011/10/blog-post_12.html#more

²¹ מלכים ב יא, יא-יב.

²² בבלי, בבא בתרא טו, ע"א

משפחת שפן	משפחת עכבור ²³
פקידי השרות האזרחי	שרי החיילים
שפן הסופר ²⁴	עכבור בן מיכיהו. ²⁵
אחיקם בן שפן ²⁶	אלנתן בן עכבור ²⁷
אלעשה בן שפן ²⁸	כניהו בן אלנתן ²⁹
גמריהו בן שפן ³⁰	נחושתא בת אלנתן ³¹ - אשתו של המלך יהויקים. אפשר שאשת יהויקים ממשפחת עכבור, ופרעה נכה מעלהו לשלטון כנראה בגלל קשריו עם משפחה זו.
מיכיהו בן גמריהו בן שפן ³²	
יאזניהו בן שפן ³³	
גדליהו בן אחיקם ³⁴	
לפנינו שושלת משפחתית שבניה נושאות משרות גבוהות בשרות האזרחי. משפחה זו נוטה לצד בבל ומקורבת לנביא ירמיהו.	לפי רביב ³⁵ אלנתן בן עכבור היה כנראה שר צבא ונשלח על ידי יהויקים להחזיר את אוריהו הנביא ממצרים. כניהו בן אלנתן, שנזכר בחרסי לכיש ³⁶ היה שר צבא בימי צדקיהו, וירד מצרימה לבקש עזרה מפני הבבלים המתקרבים. לפנינו משפחה פרו – מצרית המתנגדת לחוג הנביאים המקורב לירמיהו.

לוח 1: ההתפלגות המשפחתית

ירמיהו מעורב באירועים חשובים לאורך תקופת מלכותם של יאשיהו, יהואחז, יהויקים, יהויכין וצדקיהו:

ימי יאשיהו: ספר התורה נמצא בבית המקדש ונכרתה הברית לפני ה': "ויגד שפן הספר למלך לאמר ספר נתן לי חלקיה הכהן ויקראהו שפן לפני המלך ויהי כשמע המלך את דברי ספר התורה ויקרע את בגדיו"³⁷; "ויעמד המלך על העמוד ויכרת את הברית לפני ה' [...] ויעמד כל העם בברית"³⁸; "ויצו

²³ מלמט, (לעיל הערה 14).

²⁴ מלכים ב כב, יב.

²⁵ שם כב, יב; א. מלמט, "אלנתן בן עכבור והנביא אוריהו מקרית יערים", ידיעות החברה הישראלית לחקירות ארץ ישראל ועתיקותיה י"ד, ירושלים תש"ח.

²⁶ ירמיהו כו, כד.

²⁷ שם, כו, כב; לו, יב.

²⁸ שם, כט, ג.

²⁹ שם, כו, כב.

³⁰ שם, לו, יב.

³¹ מלכים ב כד, ח.

³² ירמיהו לו, ט-יא.

³³ יחזקאל ח, יא.

³⁴ ירמיהו מ, ז; מלכים ב כה, כב.

³⁵ ח' רביב כתובות מתקופת המלוכה בישראל, מרכז שז"ר להעמקות התודעה ההיסטורית היהודית, ירושלים תשל"ה, עמ' 47-52.

³⁶ עשרים ושניים חרסים נמצאו בלכיש בין השנים 1935-1966, ונכתבו בידי הושעיהו שהיה ככל הנראה ממונה על אחת המצודות בסביבה. המכתבים מעידים שמבצרו של הושעיהו נפל לפני לכיש, והוא ברח ללכיש והובא לחקירה על תפקודו בזמן המלחמה. ראו בהרחבה להלן, עמ' 12.

³⁷ מלכים ב כב, י-יג.

³⁸ שם כג, ג.

המלך את כל העם לאמר עשו פסח לה' אלהיכם ככתוב על ספר הברית הזה";³⁹ "ושלשים ואחת שנה מלך בירושלם".⁴⁰

את הרפורמה הדתית שלקח המלך יאשיהו על עצמו מבשר ירמיהו בתכנית קצרה ונמרצת: יש לנתוש ולנתוץ להאביד ולהרוס אך גם לבנות ולנטוע.⁴¹ המלך הצעיר והנביא הצעיר צועדים יחד בדרך הקשה אל המשימה הכפולה. יאשיהו משחזר את המעמד בערבות מואב ומחדש את הברית שנכרתה בערבות מואב בין ה' לעם על ידי משה.⁴² באספת-עם חגיגית יאשיהו קרא באוזני העם את דברי ספר הברית ונכרתה ברית בין ה' לישראל. ירמיהו היה בלי ספק בין הנביאים שהיו באותו מעמד. ירמיהו העריך את הברית הזאת כמאורע כביר, והוא הולך מעיר לעיר לקרוא לפני העם את דברי הברית, ומכריז: "ארור האיש אשר לא ישמע את דברי הברית הזאת".⁴³ במשך כל ימי מלכותו של יאשיהו ירמיהו מהוה עזר כנגד שלא יסולא בפז לפעילות המלך.

בשלביה הראשונים של הרפורמה של יאשיהו,⁴⁴ ירמיהו יוצא למסע מפרך להחזיר את עשרת השבטים כדי להשיג את היעד של אחוד שתי הממלכות העבריות על יסודות התורה.⁴⁵ הנביא נצטווה:⁴⁶ "הלך וקראת את הדברים האלה צפונה". פרושו של רש"י ד"ה הלך וקראת:⁴⁷ "הלך כתרגומו אזיל, לשון צווי כאן ציווהו לילך ולחזור עשרת השבטים בימי יאשיהו".

ירמיהו היה איש צעיר בזמן נבואה זו ומסוגל היה לשליחות זו. אין ספק, שהדרך היתה כרוכה בקשיים, אך אדם צעיר הדבק במשימה עשוי להתגבר על הקשיים. ירמיהו יוצא להשיב את עשרת השבטים לארץ בשליחות ה', ובוודאי קבל יפוי כח מלא מהמלך יאשיהו שהרי היה שליח מטעם המלכות.

בימי יאשיהו, לראשונה מאז תקופת דוד ושלמה, ירושלים היא שוב מרכז מדיני של גוף ממלכתי גדול ומרכז דתי לשבטי הדרום והצפון גם יחד, אולם ימי הרווחה לא ארכו. הכסופים להחייאת מדינה במתכונתה של ממלכת דוד נגוזו בשנת 609 לפנה"ס - 3316 לבריאת העולם, בקרב מגידו פרעה נכה עלה עם צבאו ממצרים דרך יהודה בכיוון לפרת נגד בבל. יאשיהו ממחר לעמק יזרעאל, מגייס את צבא יהודה וחוסם את בקעת מגידו בניסיון לעצור את צבא מצרים. יאשיהו נהרג בקרב. ירמיהו חבר את ספר הקינות⁴⁸ בעקבות מותו של יאשיהו על ידי פרעה נכה במגידו.⁴⁹

³⁹ שם כג, כא.

⁴⁰ לעיל הערה 35

⁴¹ ירמיהו א, י.

⁴² דברים כח, ט.

⁴³ ירמיהו יא, ג.

⁴⁴ בעוד הבבלים נלחמים באשורים הורגשה רווחה ביהודה ונולדה צפייה לחרות מעול אשור. שנות מלכותו של יאשיהו היו שנים של שלווה מדינית ביהודה, ובשנת 625 לפנה"ס 3300 - לבריאת העולם גברה האמונה בעצמאות דתית ומדינית.

⁴⁵ בבלי, מגילה יד, ע"ב: "שהלך להחזיר את עשרת השבטים"; בבלי ערכין לג, ע"א: "ירמיהו החזירן ויאשיהו בן אמון מלך עליהן".

⁴⁶ ירמיהו ג, יב.

⁴⁷ רש"י, שם, יב.

⁴⁸ דברי הימים ב לה, כה.

⁴⁹ במלכים ב כג, כט-ל, ודברי הימים ב ל"ה, יט-כד, פרעה נכה מלך מצרים יוצא לעזרת מלך אשור נגד מלך בבל. ראו מאמרו של א' מלמט, "מלחמותיה האחרונות של ממלכת יהודה", היסטוריה צבאית של ארץ ישראל בימי המקרא (עורך: יעקב ליוור) מכללת הרצוג דעת (תשכ"ה), עמ' 296-314. (לעיל הערה 22).

<http://www.daat.ac.il/daat/vl/tohen.asp?id=666> נדלה ב - כ"ט אייר תשע"ט.

יאשיהו מנסה לעצור בעד הצבא המצרי ונהרג במגידו.

ימי יהואחז: תקופת הזוהר האחרונה בימי בית ראשון: "בן עשרים ושלש שנה יהואחז במלכו ושלשה חדשים מלך בירושלם [...] ויאסרהו פרעה נכה".⁵⁰ פרעה נכה שליט מצרים ומערב אסיה קבע את מטהו בריבלה.⁵¹ כאשר בא אליו יהואחז לקחו פרעה בשבי למצרים. יהואחז מת בשביו. פרעה נכה המליך את אליקים, והסב את שמו ליהויקים להדגיש כי השליט החדש כפוף לרצונותיו של מלך מצרים.

ימי יהויקים: רק חודשים מועטים עברו מזמן הקרב במגידו. הארץ עדיין מלאה קינות על מותו של המלך. פרעה נכה מלך מצרים ממליך את יהויקים תחת אחיו יהואחז, שהומלך על ידי עם הארץ למרות שיהויקים הבכור. יש להניח שמידותיו או השקפותיו לא ישרו בעיני העם, שהרי למרות שהיה בכור לא הומלך. מדברי חז"ל: "אין מושחין מלך אלא מפני המחלוקת [...] יהואחז מפני יהויקים שהיה גדול ממנו שתי שנים".⁵² יהויקים בן יאשיהו הומלך על ידי פרעה נכה המעניש את יהודה בעקבות המלכת יהואחז, שכנראה יצג את הקו האנטי-מצרי בעקבות אביו יאשיהו.⁵³ יהודה הפכה להיות לארץ חסות של מצרים, ומבחינה מדינית יהויקים והמוני העם השליכו יהבם על מצרים שתבטיח את קיום המדינה. לקשר בין יהודה למצרים היו תוצאות הרות גורל. התיקונים של יאשיהו נמחו כליל. העם שנתון היה תחת שעבוד מדיני הפך אדיש לענייני דת ומוסר.⁵⁴

יהויקים שהומלך על ידי מלך מצרים שומר אמונים לברית עם מצרים ולוקח חלק במרידות שמצרים חרחרה באזור. אך בשנתו הרביעית של יהויקים חל שינוי במצב המדיני באזור שבין הפרת לבין גבול מצרים. נבוכדנאצר השתלט על רב ארצות המזרח הקדום וניכרת הסכנה המאיימת על יהודה. מפנה זה בא לביטוי בנבואות ירמיהו בפרק כה - נבואת כוס יין החמה, ובפרק לו - קריאת המגילה בפני יהויקים.

חז"ל תמצתו רעיון זה בסדר עולם רבה, סוף פרק כד: "בשנת ארבע ליהויקים נתחתם גזר דיין של ישראל לגלות ועל ירושלים לשתות את כוס היין החמה".

המפנה המכריע בגורלה של ירושלים חל עם קרב כרכמיש⁵⁵ בשנת 605 לפנה"ס - 3319 לבריאת העולם. בהתמודדות שבין בבל למצרים על השליטה באזור נוחלת מצרים מפלה קשה.⁵⁶ ירמיהו רואה בכך מאורע מכריע בעל משמעות עליונה - בבל היא הגוי מצפון שניבא עליו,⁵⁷ ונבוכדנאצר הוא שליחו של ה'. השאלה הפוליטית, מצרים או בבל נעשתה חריפה וממשית. גם על פי רש"י וגם על פי אברבנאל יהויקים מורד במלך בבל: "בימיו עלה נבוכדנאצר מלך בבל ויהי לו יהויקים עבד שלש שנים וישב וימרד בו".⁵⁸

⁵⁰ מלכים ב כג, לא-לד.

⁵¹ שם כג, לג.

⁵² בבלי, הוריות יא, ע"ב.

⁵³ דברי הימים ב לו, ד.

⁵⁴ השפעת הדת המצרית מתחזקת מתוך תקוה שהעול המדיני והכלכלי יוקל. פרק מד, יז בירמיהו מספר על היהודים היושבים בארץ מצרים ועובדים עבודה זרה.

⁵⁵ העיר כרכמיש עמדה על שפת נהר פרת כמאה קילומטרים צפונית-מזרחית לעיר חלב שבסוריה. שם המקום כיום ג'ראבלוס.

⁵⁶ מלכים ב כד, ז: "ולא הסיף עוד מלך מצרים לצאת מארצו כי לקח מלך בבל מנחל מצרים עד נהר פרת כל אשר היתה למלך מצרים".

⁵⁷ ירמיהו נ, מא.

⁵⁸ שם כד, א-ו.

ירמיהו מזהיר מה צפוי לעמי האזור אם ימרדו בנבכדנאצר מלך בבל:

בראשית ממלכת יהויקים בן יאשיהו מלך יהודה היה הדבר אל ירמיה מאת ה' לאמר כה אמר ה' אלי עשה לך מוסרות ומטות ונתתם על צוארך ושלחתם אל מלך אדום ואל מלך מואב ואל מלך בני עמון ואל מלך צר ואל מלך צידון [...] ועתה אנכי נתתי את כל הארצות האלה ביד נבוכדנאצר מלך בבל [...] ועבדו אתו כל הגויים [...] והיה הגוי והממלכה אשר לא עבדו אתו [...] בחרב וברעב ובדבר אפקד על הגוי ההוא.⁵⁹

משפחת שפן שהיו מחסידי ירמיהו הגנו עליו פעמיים מעונש מות. ירמיהו מזהיר את העם מפני דרכו הנלוזה של המלך יהויקים ומנבא: "ונתתי את הבית הזה כשלה".⁶⁰ המלך והשרים דנים אותו למיתה: "אך יד אחיקם בן שפן הייתה את ירמיהו לבלתי תת אותו ביד העם להמיתו".⁶¹ בפעם השנייה כאשר ברוך בן-נריה קרא את מגילת הספר של ירמיהו.⁶² המגילה הכילה דברי אזהרה לעם מהדרך בה הולך המלך ומה צפוי לו ולעם יהודה: "ויהי בשנה החמישית ליהויקים בן יאשיהו [...] ויקרא ברוך בספר את דברי ירמיהו בית ה' בלשכת גמריהו בן שפן".⁶³ כאשר מיכיהו בן גמריהו בן שפן שומע את דברי הנביא, הוא מבקש להביא את דבר הנביא לפני המלך. יהויקים שומע את דברי ירמיהו, ושורף את המגילה פרק אחר פרק. "וגם אלנתן ודליהו וגמריהו [בן שפן] הפגעו במלך לבלתי שרוף את המגלה ולא שמע אליהם".⁶⁴ בתום הקריאה הוא מצווה לאסור את ירמיהו ואת ברוך, אולם הם ניצלו – "ויסתירם ה'".⁶⁵

בימי יהויכין: "ושלשה חדשים מלך בירושלם";⁶⁶ "בעת ההיא עלה עבדי נבוכדנאצר מלך בבל ירושלים ותבא העיר במצור"⁶⁷ [...] ויצא יהויכין מלך יהודה על מלך בבל [...] ויקח אתו מלך בבל".⁶⁸ בכסלו שנת 598 לפנה"ס יצא נבוכדנאצר במסע ליהודה (כ-1,600) ונטה את מחנהו מנגד לירושלים. ב' אדר שנת 597 לפנה"ס נלכדה ירושלים לאחר שיהויכין הסגיר עצמו למלך בבל.⁶⁹

בימי צדקיהו: צדקיהו בן יאשיהו, שהומלך על ידי נבכדנאצר למלך על יהודה לאחר גלות יהויכין, נשבע לו אך מפר שבועה זו ומורד בבבל.⁷⁰ ירמיהו חוזר ומשמיע חזות של חורבן, שכן אינו רואה כל תקווה בעזרתה של מצרים ומנבא: "כה אמר ה' אלקי ישראל כה תאמרו אל מלך יהודה השלח אתכם אלי לדרשני, הנה חיל פרעה היצא לכם לעזרה שב לארצו מצרים, ושבו הכשדים ונלחמו על העיר הזאת ולכדה ושרפה באש".⁷¹

⁵⁹ ירמיהו כז, ו-ח.

⁶⁰ ירמיהו כז, ו.

⁶¹ ירמיהו כז, כד.

⁶² ירמיהו לו, ד-ו.

⁶³ ירמיהו לו, ט-י.

⁶⁴ ירמיהו לו, כה.

⁶⁵ ירמיהו לו, כה-כו.

⁶⁶ מל"ב כ"ד, ח.

⁶⁷ ירושלים היתה מבוצרת בימי יאשיהו. המלך מנשה בנה חומה חיצונית מסביב לירושלים (דברי הימים ב לג, יד) והחומה היתה מפורסמת בעוצמתה. באיכה ד, יב נאמר: "לא האמינו מלכי הארץ וכל ישרי תבל, כי יבוא צר ואויב בשערי ירושלים".

⁶⁸ מל"ב כד, יא-יב.

⁶⁹ כרוניקה בבליית מימי נבכדנאצר: "בחודש כסלו גייס מלך אכד את צבאו ויצא אל ארץ חת. הוא חנה על עיר יהודה. בחודש אדר יום ב' כבש את העיר ולכד את מלכה. מינה בה מלך כלבבו. את מנחתה העשירה קיבל והעביר לבבל". מתוך: מ. כוגן, "אסופת כתובות היסטוריות מאשור ובבל מאות ט-ו לפסה"נ", מוסד ביאליק, ירושלים תשס"ד, כתובת 41, עמ' 130 – 135.

⁷⁰ דברי הימים לו, ג.

⁷¹ ירמיהו לו, ז-ח.

המצור החל ב-י בטבת בשנה התשיעית לצדקיהו: ⁷² "בשנה התשיעית לצדקיהו מלך יהודה בחדש העשירי בא נבכדנאצר מלך בבל הוא וכל חילו אל ירושלם ויצרו עליה".⁷³ העיר הובקעה ב-ט תמוז בשנה אחת עשרה לצדקיהו: "בעשתי עשרה שנה לצדקיהו בחדש הרביעי בתשעה לחדש הבקעה העיר".⁷⁴

המצור נמשך 18 חודשים בהפסקה קצרה כשהכשדים הפסיקו את המצור כדי להלחם במצרים שיצאה לעזרת יהודה: ⁷⁵ "ויתפשו את המלך ויעלו אותו אל מלך בבל רבלתה וידברו אתו משפט [...] וישרף את בית ה' ואת בית המלך; ⁷⁶ "ואת בית המלך ואת בית העם שרפו הכשדים באש ואת חומות ירושלים נתצו".⁷⁷

כאשר נבזזראדן מציע לירמיהו ללכת עם הגולים לבבל או להישאר עם גדליהו בן אחיקם, הנביא מעדיף ללכת למצפה אל גדליהו כי הוא ממשפחת שפן מנאמני תורת ה' ומתומכי ירמיהו: "ויבא ירמיהו אל גדליהו בן אחיקם המצפתה וישב אתו בתוך העם הנשארים בארץ".⁷⁸

ממצאים ארכיאולוגיים וחשיבותם בהוראת המקרא

ממצאים ארכיאולוגיים השופכים אור על פעולותיהם של מלכי יהודה ממחישים ללומד מי הכוחות הפועלים בזירה המקומית וחשובים לתהליך הלמידה. שרפשטיין⁷⁹ כותב שלימוד המקרא בעזרת תגליות ארכיאולוגיות, המפיצות אור על תולדות התקופה משפיע על ההבנה המושכלת של הלומד. הגילויים הארכיאולוגיים, שנחשפו בשנים האחרונות שופכים אור על פרשיות חשובות מימי האחרונים של מלכות יהודה. לימוד המקרא תוך כדי ציון גילויים ארכיאולוגיים מתקופות שונות הופך את הלימוד לחוויה מוחשית בלתי נשכחת. התמונה ההיסטורית של עם ישראל מתקופות אלה מתממשת והתלמיד "רואה" את בני הדור בצורה כמעט בלתי אמצעית.

לדעת מלמט ⁸⁰ סיפור המעשה בירמיהו פרק כו, כ-כד ובתעודות לכיש ⁸¹ חרס 3 הוא אחד. מלמט משלים את שמו של הנביא [אר]יהו. כידוע מסופר שם על הנביא אוריהו בן שמעיהו מקרית יערים אשר ניבא על ירושלים דברי חורבן כירמיהו. הנביא אוריהו נמלט מציפורניו של המלך יהויקים. יהויקים מבקש להתנכל לו ושולח את שר צבאו מצרימה על מנת להחזירו ליהודה. הנביא אוריהו בן שמעיהו מובא ליהודה ובה מומת.

בתעודת לכיש נקרא המפקד הצבאי שנשלח למצרים בשם כניהו בן אלנתן ואילו בירמיהו⁸² נזכר במקומו אלנתן בן עכבור. הלומדים יזהו את אלנתן בן עכבור כמי שנוכח ביחד עם שרים אחרים

⁷² מל"ב, כה, א.

⁷³ ירמיהו לט, א.

⁷⁴ ירמיהו לט, ב.

⁷⁵ שם לו, ה.

⁷⁶ מל"ב כ"ה, א-י.

⁷⁷ ירמיהו לט, ח.

⁷⁸ שם מ, ו.

⁷⁹ צ. שרפשטיין, דרכי לימוד התנ"ך, ניו יורק, תשי"א, עמ' 60.

⁸⁰ א. מלמט, "מלחמותיה האחרונות של ממלכת יהודה", י. ליוור (עורך), היסטוריה צבאית של ארץ ישראל בימי המקרא, ירושלים תשמ"ב, עמ' 302.

⁸¹ תעודות לכיש התגלו ב-1935 ליד לכיש צפונית-מזרחית לעזה של ימינו. (ראו הערה 36).

⁸² ירמיהו כב, כב.

בלשכת הסופר שבבית המלך בשנה החמישית ליהויקים, כשנודע שם מפי מיכיהו בן גמריהו תוכן המגילה של ירמיהו.⁸³ זמן קצר אחר כך נמנה אלנתן עם השרים, שהיו עדי ראייה לשריפת מגילתו של ירמיהו בידי המלך יהויקים.⁸⁴ מיד יראו הלומדים, שבפרשה זו אלנתן בן עכבור מופיע באור שונה לגמרי מאשר בסיפור על הנביא אוריהו.

קשה לתאר שאלנתן המתמלא צער על שריפת המגילה של ירמיהו יואשם כשותף במעשה הפשע נגד הנביא אוריהו. לפי בולה⁸⁵ אולי נשתנתה דעתו של אלנתן בן עכבור וחזר בתשובה. אולי היה כניהו בנו של אלנתן בן עכבור והוחלף שם הבן בשם האב, כלומר הבן ירד מצרימה לבצע את פקודת המלך, לעומתו האב שהיה מתומכיו של הנביאים ירמיהו ואוריהו.⁸⁶ אשר לאב אפשר שהיה זה אלנתן חותנו של יהויקים, שאשתו נקראה נחושתא בת אלנתן מירושלים.⁸⁷ הלומדים מקבלים תמונה רחבה של ההתרחשויות בירושלים. ירמיהו הנביא לא עומד לבדו בהתנגדותו למלך ולשרים. המכתבים הבאים חושפים את הכוחות הפועלים במאבק:

לוח 2: גורלו של אוריהו מתומכי ירמיהו שהוביל גישת הישרדות ואוטונומיה יהודית ביהודה

ירמיהו כו, כ - כד	חרס מס' 3 מלכיש
"וגם איש היה מתנבא בשם ה' אוריהו בן שמעיהו מקרית יערים וינבא על העיר הזאת ועל הארץ הזאת ככל דברי ירמיהו, וישמע המלך יהויקים וכל גבוריו וכל השרים את דבריו ויבקש המלך המיתו, וישמע אוריהו וירא ויברח ויבא מצרים, וישלח המלך יהויקים אנשים מצרים את אלנתן בן עכבור ואנשים אתו אל מצרים, ויוציאו את אוריהו ממצרים ויביאחו אל המלך יהויקים".	"עבדתך הושעיהו. שלח. להג[ד] לאדני יא[ו]ש[ש] ישמע. אשר שלח. אדני לעבדך אמש. כי. לב [ע]בד[ך] דוה. וגם כל ספר אשר יבא אלי אם קראתי אתה [אף] ראת מנהו כל. מאומ[ה] ולעבדך הגד לאמר ירד שר הצבא [י]כניהו בן אלנתן לבא מצרימה וא[ת] הודויהו בן אחיקם ואנשו שלח לקחת מזה וספר [אר]יהו וספר... הבא אל שלם בן ידע מאת הנביא לאמר השמר".
ירמיה ל"ח 4	חרס מס' 6
"ויאמרו השרים אל המלך יומת נא את האיש הזה, כי על כן הוא מרפא את ידי אנשי המלחמה"	כי שלח אדוני את ספר המלך ואת ספרי השרים לאמר קרא נא והנה דברי הנביא לא טובים לרפת ידים...ועתה אדני הלא תכתב אלהם למה תעשו כזאת [אר]יהו.

לפנינו מכתבים של הושעיהו, שישב בקרבת לכיש וכנראה היה פקיד זוטר ליאוש שהיה כנראה מפקד המבצר בלכיש. כנראה המכתב היה בגדר תגובה של הושעיהו למה שקרא במכתבים אשר הועברו אליו על ידי יאוש. מכתבים אלה כללו את דברי הנביא. דברי הושעיהו הם הבהרה, שאכן מנקודת הראות של השלטון המרכזי בירושלים בראשות יהויקים דברי הנביא "לא טובים" ומרפים את ידי העם, ולכן מציע הושעיהו להגן על הנביא ולהתחנן שלא יפגעו בו למרות שדבריו "לא טובים".

⁸³ ירמיהו לו, יב.

⁸⁴ שם, כה.

⁸⁵ מ. בולה, תורה נביאים כתובים עם פירוש 'דעת מקרא': ספר ירמיהו, מוסד הרב קוק, תשמ"ה, עמ' קנ"ז.

⁸⁶ Malamat, A. (1973). The Background of the Judean – Egyptian Encounter in 609 B.C., The Journal of the Ancient Near Eastern Society of Columbia University.

⁸⁷ מלב כד, ח.

מה היו הדברים הללו? מה היו נקודות המחלוקת בין ירמיהו ותומכיו ובין המלך, שריו ונביאי השקר? ירמיהו מתנגד לנבואת "השלום" של נביאי השקר⁸⁸, והוא מנבא נבואות "אין שלום". אחאב בן קוליה וצדקיהו בן מעשיה היו פוליטיקאים בבבל⁸⁹, כמו חנניה בן עזר שישב בירושלים וניבאו להחזרת דברים לקדמותם במהרה:

ויהי בשנה ההיא בראשית ממלכת צדקיה מלך יהודה בשנת הרבעית בחדש החמישי אמר אלי חנניה בן עזר הנביא אשר מגבעון בבית ה' לעיני הכהנים וכל העם לאמר: כה אמר ה' צבאות אלהי ישראל לאמר שברתי את על מלך בבל. בעוד שנתים ימים אני משיב אל המקום הזה את כל כלי בית ה' אשר לקח נבוכדנאצר מלך בבל מן המקום הזה ויביאם בבל [...]. כי אשבר את על מלך בבל.⁹⁰

הנביא ירמיהו הכיר בסכנה המתקרבת ומלחמתו בנביאי השקר הייתה מלחמת חורמה⁹¹. ירמיהו רצה להציל את ישראל מן האשליה המסוכנת שטיפחו נביאי השקר בקרב העם: ויאמר ירמיה הנביא אל חנניה הנביא שמע נא חנניה לא שלחך ה' ואתה הבטחת את העם הזה על שקר לכן כה אמר ה' הנני משלחך מעל פני האדמה השנה את מת"; "כה אמר ה' צבאות אלהי ישראל לכל הגולה אשר הגליתי מירושלים בבלה בנו בתים וישבו ונטעו גנות ואכלו את פרין קחו נשים והולידו בנים ובנות [...] ורבו שם ואל תמעטו ודרשו את שלום העיר אשר הגליתי אתכם שמה והתפללו בעדה אל ה' כי בשלומה יהיה לכם שלום.⁹²

נראה שלנביא ירמיהו היו תומכים שניסו להגן עליו. חרסי לכיש מפיצים אור על הימים האחרונים שלפני החורבן. מול עמדת המלך, השרים ונביאי השקר בירושלים קיימת קבוצת מקורבי הנביא שהזדהו עמו בתפיסתו הפוליטית-מדינית, והיו מוכנים להסתכן למענו בעמדה בלתי פופולארית. נביאי אמת אחרים כמו צפניה וחולדה הנביאה ניבאו בימי ירמיהו.⁹³ על חלוקת התפקידים ביניהם אמרו חז"ל: ירמיהו היה מתנבא בשווקים, צפניה - בתוך בתי כנסיות וחולדה - אצל הנשים.⁹⁴ ירמיהו מצליח להשפיע למרות ניסיונותיהם של המלך והשרים להשתיקו.

גילויים ארכיאולוגיים נוספים השופכים אור על התקופה הם: ארמונו המפואר של יהויקים שנחשף ליד רמת רחל.⁹⁵ מדובר באותו בית שאת בנייתו מגנה כל כך הנביא, ורואה בו את אחד המעשים הבלתי מוסריים המנוגדים לרוח התורה: "הוי בנה ביתו בלא צדק ועליותו בלא משפט, ברעהו יעבד חנם ופעלו לא יתן לו, האמר אבנה לי בית מדות ועליות מרווחים וקרע לו חלוני וספון בארז ומשוח בששר".⁹⁶

⁸⁸ ירמיהו כח, א-ג..

⁸⁹ שם, כט, כא-כב.

⁹⁰ ירמיהו כח, א-ד.

⁹¹ ע. חכם, "המאבק בין נביאי האמת לנביאי השקר", עיונים בספר ירמיה חלק ב', הרצאה שנתנה בחוג העיון בתנ"ך בבית נשיא המדינה. הוצאת משרד הבטחון והחברה היהודית העולמית לתנ"ך, תשל"א, עמ' 209-219.

⁹² ירמיהו כח, טו; כט, ד-ז.

⁹³ צפניה א, א; מלכים ב כב, יד-טו.

⁹⁴ פסיקתא רבתי כו.

⁹⁵ י. אהרוני, אטלס כרטא לתקופת המקרא, ירושלים, תשל"א; י. אהרוני, "הוי בונה ביתו בלא צדק". (עורך ב. לוריא) עיונים בספר ירמיהו, כרך ב', גבעתיים תשל"א, עמ' 53-55.

⁹⁶ ירמיהו כב, יג-יד.

על מנת להבין את הרפורמה הדתית של יאשיהו יש לקשור אותה עם הרחבת גבולות ממלכת יהודה וסיפוח ממלכת ישראל.⁹⁷ חרס עברי שנמצא ליד יבנה-ים בחוף המזרחי של הים התיכון בשנת תש"ך מאשר שהמלך יאשיהו כבש את אשדוד שהיתה פרובינציה אשורית.⁹⁸ המקום נקרא מצד-חשביהו.⁹⁹

הרפורמה של יאשיהו התמקדה בהסרת הפולחן האשורי וטהור עבודה זרה תוך התפשטות לצפון ולמערב.¹⁰⁰ החרס העברי שנמצא במצד חשביהו ומיוחס לימי יאשיהו הוא עדות מובהקת ומוחשית להתפשטותו של יאשיהו לאזור חוף הים. האזור הוא מצפון לאשדוד במקום שהיה שטח שלטון אשורי. החרס מוצג במוזיאון ישראל.

הכתוב בחרס :

ישמע אדני השר את דבר עבדה
 עבדך קצר היה עבדך בחצר אסם
 ויקצר עבדך ויכל ואסם כימס לפני שבת
 כאשר כל[ה] עבדך את קצרו אסם כימס
 ויבא הושעיהו בן שבי
 ויקח את בגד עבדך
 כאשר כלת את קצרי זה ימס לקח את בגד עבדך
 וכל אחי יענו לי
 הקצרים אתי בחם השמש
 אחי יענו לי
 אמן
 נקתי מאשם
 השב נא את בגדי
 ואמלא לשר
 ותתן אלו רחמם והשבת את בגד עבדך
 ולא תבהם

מהפנייה של האיכר אל השר אפשר ללמוד שהמצודה שימשה בסיס מנהלי ומקום מושב של חיל משמר. התואר שר ניתן לאנשים בעלי משרות במישור הצבאי, המנהלי והפוליטי. האיכר הקוצר סר למרותו של הושעיהו בן שובי. העובדה שהוא מתדיין עם הושעיהו במכתבו אל השר מורה שהיה

⁹⁷ לפי ספר מלכים ב כג, טו יאשיהו הורס את הבמה בבית-אל וכל בתי הבמות אשר בערי שומרון, ולפי דברי הימים ב לד, ו-ז, לג הרפורמה של יאשיהו הגיעה עד נפתלי.

⁹⁸ נ. נאמן, ממצא הארכאולוגי והאפיגרפי ממצד חשביהו בהארה היסטורית, מ' פישר (עורך) יבנה, יבנה-ים וסביבתן, תל אביב תשס"ה, עמ' 71-82 ; י. נוה, כתובות עבריות במצד חשביהו, ידיעות החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, כרך 25, ירושלים תשכ"א, עמ' 119-128.

http://www.dlir.org/archive/archive/files/bies_vol-25_3_1961_p119-128_30d885173d.pdf

נדלה ב- כ"ח אייר תשע"ט.

⁹⁹ המבנה התגלה בשנת 1960 על ידי יוסף נוה מטעם אגף העתיקות והמוזיאונים והחברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה. במקום נמצא חרס ומופיע עליו השם חשביהו בן יא[...]. מכאן שמו של המצד. לפי הכתוב המחזיק בשדה, ה"עבד" - נתין, אריס או עבד ממש - מתלונן בפני הממונה הממלכתי, אולי שר הצבא, מפקד המצד, על המפקח על המיסים, הושעיהו בן שבי, אשר עיקל את בגדו היחידי כנגד חוב שלא ברור מהו.

¹⁰⁰ "כי לא נעשה כפסח הזה מימי השפטים אשר שפטו את ישראל וכל ימי מלכי ישראל ומלכי יהודה" (מלכים ב כג, כב), ברש"י שם: "משמלכו מלכי ישראל ומלכי יהודה לא עשו פסח כל ישראל בירושלים, לפי שנחלקה המלכות לשנים מירבעם, והיו הולכים לעגל שבבית אל ובדן. עד עכשיו שגלו עשרת השבטים ושהחזירים ירמיהו ומלך עליהם יאשיהו ובאו כולם לירושלים.

אדם חופשי. מאידך גיסא, לקיחתו של הבגד מורה שהאיש לא היה שכיר, שכן אם נלקח ממנו חפץ משמע שלא קבל שכר. האיש היה מאיכרי יהודה שנקרא לקצור את השדות שבבעלות המלך יאשיהו בתוקף הסיפוח¹⁰¹. הוא חויב להשלים את עבודתו במסגרת מס עובד שהונהג ביהודה. האיש כנראה לא השלים את מכסת עבודתו ולכן נלקח ממנו בגדו. עיקרו של המעשה הוא בבגד של האיכר שלקחו הושעיהו בן שבי. מעשה לקיחת הבגד נועד לקרוא את האיש לברור. הדברים שהועלו על הכתב על ידי האיכר הופנו אל השר הממונה על הושעיהו בן שבי האחראי על המצודה. העובדה שהחרס נמצא בשער המצודה מסייעת להנחה שהתנהל דיון משפטי בו דרש הושעיהו להעניש את הקוצר. יתכן שהשר דחה את הכרעתו ולכן הקוצר יכול היה לשגר לו מכתב להבהיר את מעשיו.

גם בעיר גזר נמצאו חותמות כדים עם הכתובת למלך ומיחסים כתובת זאת למלך יאשיהו.¹⁰² מצודה שנחשפה במגידו יוחסה ליאשיהו בראש ובראשונה על סמך תיאור הרפורמה הדתית שלו בצפון הארץ.¹⁰³

ירמיהו מנבא נבואתו משנת שלש-עשרה למלך יאשיהו 627 לפנה"ס, 3298 לבריאת העולם. חורבן שומרון וגלות עשרת השבטים היו ב- 721 לפנה"ס, 3206 לבריאת העולם. מאז גלו עשרת השבטים חלפו כמאה שנים. ירמיהו קורא לעשרת השבטים לשוב מגלותם: "הלך וקראת את הדברים האלה צפונה ואמרת: שובה משבה ישראל..."¹⁰⁴. לפי חז"ל: "אמר ר' יוחנן: ירמיהו החזיר ויאשיהו בן אמון מלך עליהן"¹⁰⁵.

הלוח הכרונולוגי של האירועים ההיסטוריים בימי יאשיהו מראה¹⁰⁶, ששנות מלכותו של יאשיהו מקבילות לשקיעתה של האימפריה האשורית. יאשיהו השכיל לנצל את מאבקי הכוח בין המעצמות. חיל המצב האשורי עזב את הארץ, ושטחי ארץ ישראל הצפונית יושבו על ידי השבים מהגלות. הנסיבות הפוליטיות-מדיניות במזרח הקדום סייעו לתוכניותיו של יאשיהו לטהר את שטחי שומרון, לספחם ליהודה ולהחזיר את עשרת השבטים לארצם: "ויתנו את הכסף המובא בית אלקים אשר אספו הלויים שמרי הסף מיד מנשה ואפרים ומכל שארית ישראל ומכל יהודה"¹⁰⁷. יאשיהו מספח את ערי הצפון שהיו תחת שלטון אשור מאז גלות עשרת השבטים.

על רצונו העז של יאשיהו לקרב את עשרת השבטים ליהודה אפשר ללמוד מנישואיו לזבודה בת פדיה מרומה¹⁰⁸. אשת יאשיהו היא מרומה שבגליל על גבול שבט זבולון. אפשר לראות בנישואין אלה ניסיון לקשור את אחת המשפחות בגליל אל בית-דוד בקשרי קירבה משפחתית.

¹⁰¹ כבר שלמה הנהיג מס עובד: מלכים א ה, כז.

¹⁰² מ. ויינפלד, "הרפורמה של יאשיהו", הספרייה הווירטואלית של המרכז לטכנולוגיה חינוכית.

<https://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=11741>

נדלה ב- כ"ח אייר תשע"ט.

¹⁰³ Malamet, A. "The Background of the Judean-Egyptian in 609 B.C.", The Journal of the Ancient Near Eastern Society of Columbia University Press. New York (1973).

¹⁰⁴ ירמיהו ג, יב.

¹⁰⁵ ערכין ל"ג, ע"א.

¹⁰⁶ עיינו לוח 4.

¹⁰⁷ דברי הימים ב לד, ט.

¹⁰⁸ מלכים ב כג, לו.

לוח 3: לוח כרונולוגי של אירועים היסטוריים במאה ה-VII, ה-VI לפנה"ס¹⁰⁹

מלכי אשור	השנה לפני הספירה	השנה לבריאה	המאורע
שלמנאסר מלך אשור ¹¹⁰	721	3206	חורבן שומרון וגלות עשרת השבטים
סנחריב ¹¹¹	701	3227	סנחריב נסוג משערי ירושלים בימי המלך חזקיהו
אסרחדון ¹¹²	642-697	3283-3231	מלכות מנשה
אסרחדון-אשורבניפל ¹¹³	640-642	3285-3283	מלכות אמון
אשורבניפל	609-640	3316-3285	מלכות יאשיהו
* אשור אטל-אלני (621-627)	627	3298	הקדשת ירמיהו
* סיר-שר-אשכון (612-621)	628	3297	תחילת הרפורמה (שנת 12 ליאשיהו)
	614	3311	נפילת אשור בידי הבבלים
	612	3313	נפילת נינוה בידי הבבלים
	609	3316	קרב מגידו- מות יאשיהו
	605	3320	קרב כרכמיש: נבוכדנאצר מכה בפרעה נכה והאשורים

* שקיעת האימפריה האשורית

¹⁰⁹ E, Shulman (footnote 15)

¹¹⁰ שם יח, ט.

¹¹¹ שם יח, יג.

¹¹² שם יט, לו.

¹¹³ עזרא ד, י.

סיכום

בתקופת נבואתו של ירמיהו אנו עדים לאחד הפרקים הטראגיים שידע עם ישראל. ירושלים נכבשה על ידי הבבלים מלכות בית דוד נופלת ומגיע קץ ממלכת יהודה. מינויו של גדליהו בן אחיקם בן שפן לנציב על שארית הפליטה הוא ניסיון אחרון מצד הכשדים להעניק ליהודה אוטונומיה. רצח גדליהו מערער את מגדל הציפיות של שארית הפליטה. המצב העגום בארץ מוביל את הנותרים לברוח למצרים מפחד נקמת הבבלים. העם איבד את מנהיגו ואת ארצו.

יחידת הוראה זו המתארת את נבואות הנביא ירמיהו כפועל יוצא של אירועים היסטוריים מיועדת למורי מורים במכללות המכשירים את הסטודנטים ללמד תנ"ך. על המורה לפתוח אצל הלומד שערים בהבנת הקשר הנצחי בין עם ישראל וארץ ישראל. על מנת להשיג מטרות אלה יש לבאר את הנסיבות ההיסטוריות של אירועי התקופה. נבואותיו של ירמיהו נאמרו בראש ובראשונה בהקשר לאירועי תקופתו של הנביא. כדי שהתלמיד ישיג הבנה בלתי נשכחת של הנבואות עליו להכיר את ההיסטוריה היהודית והעולמית שמולם עומד הנביא ומנבא.

בחוברת דרכים בהוראת הנבואה המחברים מפרטים את הקשיים בהוראת הנבואה: "במרבת היחידות הרטריות שבספרות הנבואה הקלאסית אין תיאור של הנסיבות המיוחדות או של הרקע ההיסטורי לאמירתן, ועובדה זו מקשה על פירוש המסר הנבואי ועל הבנת הרקע כולו".¹¹⁴ הוראת הנבואות בתוך מסגרת של סדר היסטורי-הגיוני יחד עם הבהרת מאורעות התקופה והדגשת האירועים המדיניים המיוחדים שעוררו את הנביא לדבר דבריו, יכולים להעמיד לפני הלומד תמונה חיה ומרתקת של ההתרחשויות.

בס"ד כ"ה תמוז תשפ"א 5.6.21

¹¹⁴ ש. גלנדר, א. ברוך, ת. עזר, ל. רמון, דרכים בהוראת הנבואה, מכון מופ"ת תשס"ד, עמ' 5.